

Bartosz Żukowski¹
Uniwersytet Łódzki

SEMANTYCZNE ASPEKTY INSTRUMENTALISTYCZNYCH KONCEPCJI ROZWOJU NAUKI

1. Wstęp

Zgodnie z utartą opinią, pogląd znany w filozofii nauki pod nazwą instrumentalizmu jest stanowiskiem epistemologicznym lub metodologicznym. Precyzyjna analiza metateoretyczna ujawnia jednak zasadnicze wady tej klasyfikacji, nazbyt ogólnej i powierzchownej, by dotknąć istoty problematyzowanego poglądu. Poddany wnikliwej refleksji instrumentalizm jawi się bowiem przede wszystkim jako stanowisko semantyczne – zasadnicza różnica między teoriami instrumentalistycznymi (określanymi dalej mianem *INS*-teorii) a realistycznymi (*R*-teorie) dotyczy w istocie kwestii statusu semantycznego wyrażań tworzących teorie naukowe².

W konsekwencji, dyferencjacja *INS*- i *R*-teorii oraz ich merytorycznie trafna charakterystyka wymaga klarownej problematyzacji głównych założeń semantycznych, leżących u podstaw koncepcji obu typów. Niniejszy artykuł dostarczyć ma zarysu tego rodzaju kluczowych założeń semantyki charakterystycznej dla *INS*-teorii (określanej dalej mianem *INS*-semantyki). Jego celem jest więc wskazanie zespołu konstytutywnych, a zarazem minimalnych semantycznych warunków przynależności do grona instrumentalistycznych teorii nauki. Druga część tekstu zawiera ponadto krótką analizę najważniejszych implikacji owych semantycznych uwarunkowań. Podsumowując, chodzi o tyleż prowizoryczną, co szkicową odpowiedź na pytanie: jakiej semantyki potrzebuje teoria instrumentalistyczna, by zasługiwać na to miano, i jaką filozoficzną cenę musi w związku z tym ponieść?

2. Teoria znaczenia

Podstawowym założeniem semantycznym bądź po prostu – w świe-

¹ Zakład Kognitywistyki, Instytut Psychologii, Wydział Nauk o Wychowaniu, Uniwersytet Łódzki, 91-433 Łódź, Smugowa 10/12. Autor otrzymał w 2013 r. Nagrodę Naukową Fundacji Uniwersytetu Łódzkiego w kategorii: nauki humanistyczne.

² *INS*- i *R*-teorie stanowią więc w tym ujęciu filozoficzne metateorie teorii naukowych.

tle uwag wstępnych – podstawowym założeniem *INS*-teorii, jest supozycja, zgodnie z którą wyrażenia języka teorii naukowych (nazwy i zdania) pozbawione są empirycznego, czy szerzej, pozajęzykowego i w tym sensie realnego przedmiotu odniesienia. W konsekwencji, rola poznawcza tych wyrażen, ich funkcja informacyjna sprowadza się wyłącznie do predykcji. Są one po prostu pożytecznymi fikcjami, instrumentami, umożliwiającymi prognozę wyników w określonym, ukonstytuowanym przez nie modelu konceptualnym, i jako takie nie mają żadnego wymiaru deskrypcyjnego. Zinterpretowane na płaszczyźnie filozofii języka, założenie to pociąga za sobą dwie doniosłe implikacje semantyczne. Po pierwsze, jest ono w istocie równoznaczne z twierdzeniem, że wyrażenia języka teorii naukowych pozbawione są odniesienia przedmiotowego – nie posiadają pozajęzykowej denotacji, bądź klasa odpowiadających im korelatów semantycznych jest pusta. Język teorii naukowych ma zatem, w interpretacji instrumentalistycznej, charakter niereferencyjny w tradycyjnie realistycznym tego słowa znaczeniu, zakładającym jakiś rodzaj pozajęzykowej korespondencji wyrażen. *A fortiori*, znaczenie wyrażen tego języka nie jest więc także, po wtóre, determinowane przez charakter czy naturę klasy ich pozajęzykowych korelatów (desygnatów lub sytuacji). Eliminując ekstensję (bądź uznając ją za pustą) *INS*-teorie *explicite* odrzucają więc podstawowe założenie realistycznej filozofii języka, zgodnie z którym znaczenie wyrażen językowych, ich intensja, jest zdeterminowana extralingwistycznie, przez ekstensję – zbiór pozajęzykowych korelatów: realnych/empirycznych obiektów i stanów rzeczy/sytuacji. W program *INS*-teorii wpisany jest postulat – i to właśnie on odróżnia je od *R*-teorii – odrzucenia szeroko pojętej semantyki referencyjnej jako narzędzia interpretacji języka teorii naukowych. Swym profilem filozoficznym *INS*-teorie zbliżają się zatem do stanowiska reprezentowanego przez semiotykę, klasyfikującą tezę o pozajęzykowej referencji jako „błąd odniesieniowy”³.

Uwolnienie lub pozbawienie – w zależności od przyjętej aksjologii – koncepcji języka doktryn naukowych od teorii oznaczania (ekstensji) ma wszelako doniosłe konsekwencje dla konstruowanej ramach tej koncepcji teorii znaczenia (intensji). Eliminacja dziedziny pozajęzykowych korelatów semantycznych skutkuje bądź koniecznością odrzuce-

³ „Błąd odniesieniowy [*referential fallacy*] polega na uznaniu, że ‘znaczenie’ pewnego nośnika znaku ma coś wspólnego z przedmiotem, który mu odpowiada.” (Por. U. Eco, *Teoria semiotyki*, przeł. M. Czerwiński, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009, s. 61-70).

nia samej kategorii znaczenia, na co nie sposób przystać, nie rezygnując z idei „języka”, bądź koniecznością konstrukcji alternatywnej do referencyjnej (a więc nieopartej na ekstensji) koncepcji znaczenia. Skoro jednak istotą *INS*-teorii jest eliminacja pozajęzykowych korelatów semantycznych wyrażen języka nauki, koncepcja taka musi z konieczności operować wewnątrz-językową teorią znaczenia. W przeciwieństwie do semantyki extra-lingwistycznej, konstruowanej w ramach *R*-teorii, podejście instrumentalistyczne wymaga więc semantyki ufundowanej intra-lingwistycznie. W samą istotę *INS*-teorii wpisany jest zatem wymóg konstrukcji semantyki autarkicznej, autonomicznej, uniezależnionej od pozajęzykowej dziedziny interpretacji – systemu intra-lingwistycznie zamkniętego, w którym zbiór korelatów semantycznych wyrażenia zawiera się w języku, do którego dane wyrażenie należy. Ujmując rzecz krótko i w terminologii semiotyki strukturalnej: chodzi o stworzenie teorii języka „samo-tłumaczącego się”⁴.

Nie sposób przeanalizować w tym miejscu szczegółowo konkretnych sposobów realizacji tego postulatu w poszczególnych propozycjach teoretycznych. Analiza ta nie mieści się zresztą w ramach problemowych niniejszego tekstu, poświęconego wyłącznie ogólnym semantycznym uwarunkowaniom instrumentalistycznych koncepcji rozwoju nauki. Warto jedynie zauważyć, że ogólna recepta na konstrukcję semantyki intra-lingwistycznej zawiera się w idei ufundowania znaczenia danego wyrażenia języka jako wypadkowej jego relacji z innymi wyrażeniami⁵. W takim ujęciu, znaczenie określonego elementu systemu semantycznego wyznaczone jest wyłącznie przez całość relacji, w których pozostaje on z pozostałymi elementami systemu lub, co najmniej, z elementami bezpośrednio z nim powiązanimi⁶. Ukształtowany w ten sposób język stanowi strukturę semantycznie autonomiczną, intra-lingwistycznie zamkniętą i samo-tłumaczącą się – brak w nim w szczególności jakichkolwiek wyrażen brzegowych o charakterze deskrypcyjnym czy obserwacyjnym. W konsekwencji, także wewnętrzny porządek systemu i ewentualna hierarchizacja składowych, w tym wyłonienie subsystemu centralnego – paradygmatu, oparte są wyłącznie na kryteriach wewnętrznych⁷.

Klarownej egzemplifikacji tego rodzaju systemu semantycznego do-

⁴ *Ibidem*, s. 73.

⁵ Zob. T. S. Kuhn, *Droga po Strukturze*, przeł. S. Amsterdamski, Sic!, Warszawa 2003, s. 35-99, *passim*.

⁶ *Ibidem*

⁷ *Ibidem*.

starcza słownik – znaczenie każdego wyrazu jest w nim wyjaśnione za pomocą zespołu innych wyrazów. Formalna analiza własności semantyk zamkniętych jest zaś dziełem semiotyki⁸. Na gruncie filozofii nauki projekt tego typu systemu przedstawił Thomas S. Kuhn w swej późniejszej filozofii, opartej na idei ulingwistycznienia koncepcji wyłożonej w *Strukturze rewolucji naukowych*⁹ (poprzez utożsamienie języka teorii naukowej z układem wzajemnie definiujących się wyrażen, połączonych w sieć, określaną mianem leksykonu)¹⁰. Wkład Kuhna w badania nad semantyką *INS*-teorii jest tak doniosły, że nie zapominając o licznych rozbieżnościach, przedstawiane w niniejszym tekście rozważania można w pewnej mierze uznać za rozwinięcie, generalizację i radykalizację uzyskanych przez niego wyników.

3. Konsekwencje instrumentalistycznej teorii znaczenia

Ograniczając się do wskazania semantycznych uwarunkowań *INS*-teorii, w pracy tej unikam odpowiedzi na pytanie o wewnętrzną spójność *INS*-semantyki. Warto natomiast pokrótce przeanalizować najważniejsze filozoficzne konsekwencje omawianego stanowiska semantycznego.

a) *Brak teorii oznaczania*

Z dociekań przedstawionych w pierwszej części artykułu wynika, że systemy *INS*-semantyczne pozbawione są teorii oznaczania – wchodzące w ich skład wyrażenia nie posiadają denotacji, czy też ekstensji rozumianej jako klasa korelatów pozajęzykowych, lub jest ona zbiorem pustym. Rozwiązanie to implikuje oczywiście liczne problemy teoretyczne, na czele z kwestią statusu pozostałych komponentów języka naturalnego, którego częścią jest język teorii naukowych. Ich realistyczna interpretacja rodzi pytanie o możliwość sformułowania spójnej koncepcji semantyki hybrydowej, łączącej w sobie elementy *INS*- i *R*-semantyki. Z drugiej strony, instrumentalizacja całości języka naturalnego także pociąga za sobą szereg paradoksalnych konsekwencji.

Trudności tych nie sposób poddać w tym miejscu szczegółowej analizie. Pozostając przy kwestii braku w *INS*-semantyce teorii oznaczania

⁸ U. Eco, *Teoria semiotyki*, *op. cit.*

⁹ Por. T. S. Kuhn, *Droga po Strukturze*, *op. cit.*, s. 35-99. Zob. także B. Żukowski, *Rewolucja w strukturze*, „Edukacja Filozoficzna” 2005, vol. 39, s. 279-283.

¹⁰ T. S. Kuhn, *Droga po Strukturze*, *op. cit.*, s. 35-99. Paradygmatycznym przykładem takiego semantycznego spłotu są pojęcia Newtonowskiej masy i siły, wzajemnie definiujące się za pomocą drugiego prawa dynamiki (*ibidem*, s. 44-45).

warto natomiast rozróżnić dwie zasadnicze interpretacje teorii instrumentalistycznych. Istotą pierwszej z nich – możemy ją określić mianem mocnej czy też radykalnej – jest odrzucenie wszelkich pozajęzykowych korelatów semantycznych wyrażen wchodzących w skład systemu *INS*-semantycznego. Składniki języka tego systemu są więc po prostu pozbawione ekstensji. Na gruncie tego rodzaju *INS*-teorii brak więc nawet założenia o istnieniu jakiegokolwiek pozajęzykowej rzeczywistości. Druga ze wspomnianych interpretacji teorii instrumentalistycznych – słabsza – dopuszcza natomiast istnienie tego rodzaju rzeczywistości, jako wspólnego korelatu wszystkich teorii naukowych. W konsekwencji, wyrażenia systemów *INS*-semantycznych tego typu charakteryzują się swoistą *quasi*-referencyjnością – tworzone za ich pomocą modele posiadają postulatywne przedmiotowe „zakotwiczenie” w pozajęzykowej rzeczywistości, zredukowanej wszelako właśnie do roli ostatecznego ontologicznego nośnika językowo projektowanych struktur¹¹. O ile więc, odwołując się do klarownego przykładu z historii filozofii, *INS*-teoriom w wersji mocniejszej przypisać można *quasi*-hegłowski charakter, o tyle instrumentalizm w wariacie słabszym zbliża się do lingwistycznego kantyizmu¹². Należy wszakże zaznaczyć, że również w słabszych wersjach *INS*-teorii systemy *INS*-semantyczne pozbawione są wszelkiej extra-lingwistycznej wartości deskrypcyjnej. Stanowisko przeciwne, równoznaczne z domniemaniem realności empirycznej tworzących je wyrażen, prowadziłoby bowiem do negacji samego instrumentalizmu. Niemniej, ze względu na *quasi*-referencyjny charakter, bardziej trafne wydaje się przypisanie owym wyrażeniom ekstensji pustej niż braku ekstensji.

b) Relacja język-świat. Antyrepresentacjonizm

Konsekwencją różnicy semantycznej między *INS*-teoriami i *R*-teoriami jest odmienne ukształtowanie szeroko pojętej relacji język – świat. Na gruncie *R*-teorii język jest przede wszystkim narzędziem deskrypcji – naczelnym ideałem regulatywnym nauki w ujęciu realistycznym jest językowe odzwierciedlenie rzeczywistości, jej lingwi-

¹¹ Takie jest właśnie stanowisko Kuhna: „u podłoża wszystkich tych zmian i procesów różnicowania leżeć musi oczywiście coś stałego i trwałego. Podobnie jak kantowska *Ding an sich*, jest to niewyobrażalne, nieopisywalne, niedyskutowalne” (*Droga po Strukturze, op. cit.*, s. 99). Zob. także uwagi Kuhna o „opisie postulującym” (*ibidem*, s. 63-73).

¹² Por. następującą wypowiedź Kuhna: „stanowisko, które próbują wyłożyć, jest czymś w rodzaju postdarwinowskiego kantyizmu. Słownik, podobnie jak kantowskie kategorie, wyznacza warunki wstępne wszelkiego doświadczenia”. *Ibidem*, s. 99.

styczna reprezentacja. Tymczasem kluczowym elementem stanowiska instrumentalistycznego jest programowy antyrepresentacjonizm. Rzeczywistość jest w tym ujęciu nie tyle opisywana, co raczej „postulowana” czy wręcz konstruowana w języku¹³. Interpretowany radykalnie instrumentalizm prowadzi do iście Derridiańskiej konkluzji: nie ma niczego poza językiem, czy też nie ma żadnego poza-językiem. Autonomiczny charakter systemów *INS*-semantycznych, ich niezależność od wszelkich obiektów pozajęzykowych sprawia bowiem, że systemy te same przejmują funkcje rzeczywistości – miast językowymi obrazami świata czy narzędziami deskrypcji, stają się samymi światami. Natomiast poddany słabszej interpretacji, dopuszczającej istnienie domniemanego, pozajęzykowego (choć danego tylko poprzez język) korelatu teorii naukowych, instrumentalizm okazuje się doktryną *quasi*-kantowską: teorie naukowe dostarczają językowego systemu kategorii, konstytuujących zespół lingwistycznych warunków możliwości naukowej konceptualizacji rzeczywistości¹⁴.

c) Teoria prawdy

Bezpośrednią konsekwencją intra-lingwistycznej natury systemów *INS*-semantycznych jest niemożliwość ocalenia na ich gruncie korespondencyjnej teorii prawdy. Instrumentalizm radykalny eliminuje możliwość wkomponowania weń koncepcji prawdziwości pojętej klasycznie – jako relacja między językiem a rzeczywistością – niejako z samej swej natury. Bezwzględnie wewnątrzjęzykowy charakter semantyki postulowanej w ramach radykalnych *INS*-teorii (eliminacja wszelkich pozajęzykowych korelatów semantycznych), sprawia bowiem, że bezsensowne staje się samo pojęcie korespondencji – i to nawet w wypadku relatywizacji prawdziwości do modelu, utożsamionego z systemem pojęciowym konkretnej teorii naukowej. Ze uwagi na wewnątrzjęzykową, lingwistycznie zamkniętą, naturę *INS*-semantyki jedynym naturalnym dla niej kryterium prawdziwości, jest – właśnie ze względu na jego wewnątrzjęzykowy charakter – kryterium koherencyjne. Stosowalność także i tego kryterium obostrzona jest wszelako ograniczeniami związanymi z niewspółmiernością teorii naukowych (patrz niżej).

Na pozór może się natomiast wydawać, że pewną przestrzeń teoretyczną dla korespondencyjnie pojętej prawdziwości można znaleźć w ramach słabszej interpretacji instrumentalizmu, dopuszczającej ist-

¹³ Zob. T. S. Kuhn, *Droga po Strukturze*, *op. cit.*, s. 35-73, *passim*.

¹⁴ Zob. *ibidem*, s. 99, *passim*.

nienie świata domniemywanego jako wspólny pozajęzykowy korelat teorii naukowych. Jest to jednak złudzenie. Wprowadzenie klasycznie rozumianej prawdziwości, rozumianej jako zgodność zdań danej teorii z językowo postulowaną w jej ramach strukturą konceptualną, byłoby *de facto*, wobec lingwistycznego charakteru tej ostatniej, równoznaczne z wprowadzeniem kryterium koherencyjnego w korespondencyjnym ucharakteryzowaniu. Postulatywne związanie zdań teorii referencją do rzeczywistości domniemanej jako ich pozajęzykowy korelat pociągałoby natomiast za sobą dezinstrumentalizację teorii – krok taki w zasadzie oznaczałby nadanie wyrażeniom języka teorii przedmiotowej rzeczywistości. Z tego samego powodu należy także odrzucić koncepcję obsadzenia, w duchu metodologii Popperowskiej, prawdy pojętej korespondencyjnie w roli regulatywnej idei nauki. Kryje ona bowiem w sobie założenie, że następujące po sobie teorie będą systematycznie wytracały swój *INS*-semantyczny charakter, zyskując elementy semantyki realistycznej (np. poprzez związanie znaczenia części wyrażań relacjami z pozajęzykowymi przedmiotami odniesienia), a więc po prostu założenie, że instrumentalistyczna interpretacja rozwoju nauki zostanie u jego kresu zastąpiona interpretacją realistyczną.

d) Konsekwencje metodologiczne

Niekstensjonalność (w wyżej wskazanym sensie tego terminu) semantyki postulowanej przez *INS*-teorie implikuje na płaszczyźnie metodologicznej holistyczną procedurę konstrukcji języka teorii naukowych. Ponieważ, zgodnie z wykładnią instrumentalistyczną, w systemie semantycznym teorii naukowych brak terminów empirycznych, zdefiniowanych znaczeniowo przez klasę pozajęzykowych przedmiotów odniesienia (korelatów semantycznych), słownik teorii nie powstaje w oparciu o obserwację empiryczną, wyposażającą go w bazę terminów obserwacyjnych, lecz jest wprowadzany niejako „od góry”, w postaci gotowego systemu, którego wewnętrzny porządek i ewentualną hierarchię określa wyłącznie układ relacji zachodzących między jego poszczególnymi składowymi¹⁵. Wskutek przyjęcia semantyki utożsamiającej znaczenie z siecią wzajemnych powiązań między elementami systemu semantycznego, poszczególne wyrażenia wprowadzane są nadto zawsze w ramach kompletnych subsystemów, dostarczających kontekstu semantycznego dla interpretacji ich poszczególnych składowych¹⁶. Szczególna rola w tym procesie przypada podsta-

¹⁵ *Ibidem*, s. 63-71.

¹⁶ *Ibidem*.

wowym twierdzeniu teorii naukowej (za przykład może posłużyć wspomiane przez Kuhna drugie prawo dynamiki Newtona), wprowadzonym od razu w formie sądów uniwersalnych, a nie jako indukcyjne uogólnienia zdań protokolarnych, zbudowanych z terminów obserwacyjnych¹⁷. W konsekwencji, sformułowanie zasadniczych twierdzeń teorii nie jest temporalnie wtórne względem zdefiniowania jej podstawowych terminów. Przeciwnie, są to procedury współzależne i komplementarne¹⁸.

Instrumentalizacja semantyki teorii naukowych odciska piętno na profilu metodologicznym metateoretycznej refleksji nad nauką, zwłaszcza w sferze doboru aparatury konceptualnej, instrumentarium interpretacyjnego oraz selekcji obszarów badawczych. W dziedzinie badań nad kontekstem odkrycia wpływ ten objawia się przede wszystkim zarzuceniem lub co najmniej ograniczeniem analiz procedur deskrypcyjnych i indukcyjnych, na rzecz dociekań z zakresu socjologii wiedzy, obliczonych na odsłonięcie historycznych oraz społeczno-kulturowych warunkowań systemów semantycznych określonych teorii naukowych, a nadto na rzecz rozważań hermeneutycznych, wyjaśniających procesy przekazu tych systemów oraz tryby przekształceń, którym są one poddawane w toku rozwoju nauki¹⁹. W sferze badań nad kontekstem uzasadnienia, oddziaływanie to przejawia się odejściem od sformalizowanych badań logicznych oraz filozofii języka opartej na logice ekstensjonalnej, ku dociekaniom semiotycznym, koncentrującym się na eksplikacji wewnętrznej struktury systemów semantycznych teorii naukowych.

e) Nieciągłość i niekumulatywność semantyczna

W naturę semantyki postulowanej przez *INS*-teorie wpisane jest zjawisko, które można określić mianem semantycznej nieciągłości poznania naukowego. Jego istotą jest niemożliwość zinterpretowania zmiany paradygmatu naukowego w kategoriach implikujących zachowanie ciągłości wiedzy, w szczególności jej kumulatywności (np. w oparciu o ideę dookreślenia, doprecyzowania lub rozwinięcia teorii). Jedyнным rodzajem zmiany paradygmatycznej dopuszczalnym na gruncie *INS*-teorii jest zastąpienie pewnego paradygmatu innym²⁰. Za

¹⁷ *Ibidem.*

¹⁸ *Ibidem.*

¹⁹ *Ibidem.*

²⁰ Zob. T. S. Kuhn, *Struktura rewolucji naukowych*, przeł. H. Ostromięcka, J. Nowotniak, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2001; *idem*, *Droga po Strukturze*, *op. cit.*

stwierdzeniem tym przemawiają dwie zasadnicze racje. Jeśli, po pierwsze, zgodnie z poczynionymi ustaleniami, znaczenie wyrażenia teorii naukowej wyznacza na gruncie *INS*-semantyki wyłącznie zespół relacji wiążących je z innymi wyrażeniami, każda zmiana w obrębie paradygmatu (centralnego subsystemu sieci semantycznej danej teorii) jest równoznaczna z konstrukcją nowego układu semantycznego, a więc *de facto* sformułowaniem nowej teorii naukowej. Konkluzję tę wspiera druga ze wspomnianych racji, odwołująca się do intralingwistycznej autonomizacji *INS*-semantyki – oderwania aspektu znaczeniowego wyrażenia od związku z pozajęzykową rzeczywistością – uniemożliwiającej oparcie tożsamości wyrażenia na jedności korelatu semantycznego, tj. relacji z jakimś wspólnym empirycznym przedmiotem odniesienia.

f) Fallibilizm semantyczny

Bezpośrednią konsekwencją nieciągłości koncepcji naukowych jest ich semantyczny fallibilizm – wszystkie wyrażenia (nazwy i zadnia) wchodzące w skład języka danej teorii naukowej pozostają elementami jej systemu semantycznego, dopóki nie zostaną wyeliminowane przez inne wyrażenia, zazwyczaj lepiej rokujące predykcynie. Eliminacja pewnych pojęć w toku rozwoju nauki jest wprawdzie zjawiskiem dostrzeganym i problematyzowanym w ramach wszystkich, nie tylko instrumentalistycznych, orientacji metodologicznych. Koncepcje realistyczne (jak np. Popperowska) umożliwiają wszelako interpretację tego rodzaju przekształceń w warunkach zachowania ciągłości schematu konceptualnego: jako dookreślenie, rozwinięcie, pogłębienie lub po prostu rekonfigurację pewnej teorii naukowej. Tymczasem, za sprawą specyficznie autarkicznej natury *INS*-semantyki, rozwój nauki w ujęciu instrumentalistycznym można scharakteryzować jedynie jako proces sukcesywnej likwidacji pewnych systemów semantycznych. Tylko w wypadku *INS*-teorii można więc mówić o rzeczywistym „semantycznym fallibilizmie” – eliminacji pewnych wyrażenia języka teorii i zastąpieniu ich innymi²¹.

g) Niewspółmierność teorii naukowych

W ujęciu prezentowanym zarówno przez Kuhna, jak i Feyerabenda

²¹ Ze względu na naturę *INS*-semantyki proces ten ma zawsze charakter holistyczny – dotyczy całych fragmentów języka, a nowe wyrażenia wprowadzane są do systemu w ramach siatek wyrażenia towarzyszących (zob. T. S. Kuhn, *Droga po Strukturze*, op. cit., s. 35-99).

niewspółmierność teorii naukowych zasadza się na niemożliwości zdefiniowania terminów deskrypcyjnych teorii *A* za pomocą terminów deskrypcyjnych teorii *B*²². W kontekście problematyki analizowanej w niniejszym tekście kluczowe znaczenie mają dwa, ściśle związane ze sobą pytania dotyczące tego zagadnienia: (1) czy z samej natury *INS*-teorii wynika konieczność przyjęcia tezy o niewspółmierności różnych koncepcji naukowych?, oraz (2) czy konieczność ta wynika z własności semantycznych *INS*-teorii?

Odpowiedź na oba pytania jest twierdząca. Niewspółmierność koncepcji naukowych, analizowanych w paradygmacie instrumentalistycznym jest bezpośrednią konsekwencją właściwej dla niego semantyki²³. Skoro bowiem znaczenie określonego wyrażenia determinowane jest na gruncie *INS*-semantyki wyłącznie przez sieć relacji wiążących go z innymi wyrażeniami, przekład bądź rekonstrukcja jednej teorii w terminach innej teorii, musiałaby przyjąć formę unifikacji obu sieci semantycznych, co *de facto* oznaczałoby likwidację jednej z teorii (systemu semantycznego) i przekształcenie jej w drugą. W konsekwencji, poznawcze przejście między różnymi koncepcjami naukowymi ma zawsze w ramach instrumentalizmu charakter lingwistycznego przeskoku – językowego analogonu *gestalt-switch* (całościowej percepcyjnej restrukturyzacji postaci)²⁴.

Niewspółmierność teorii naukowych można co najwyżej zlikwidować lokalnie – poprzez zastąpienie jakiegoś wycinka systemu semantycznego teorii *A*, fragmentem systemu teorii *B*, jednakże przy zachowaniu subsystemu centralnego, a więc paradygmatu (większa część systemów semantycznych różnych teorii naukowych, zawierająca ogólne sądy o rzeczywistości jest zresztą izomorficzna²⁵). Za sprawą owego ostatniego zastrzeżenia możliwość ta staje się jednak zupełnie nieistotna z punktu widzenia analizy różnic między realistycznymi i instrumentalistycznymi metateoriami nauki.

4. Podsumowanie

Analizowany jako stanowisko semantyczne instrumentalizm ujawnia szereg oryginalnych własności, odróżniających go od realistycznej konkurencji. Zarazem, ze względu na specyfikę postulowanej na jego

²² *Ibidem*, s. 35-38.

²³ *Ibidem*, s. 35-56.

²⁴ T. S. Kuhn, *Struktura rewolucji naukowych*, *op. cit.*, s. 197-237; *idem*, *Droga po Strukturze*, *op. cit.*

²⁵ Por. *ibidem*, s. 45-46.

gruncie teorii języka, pogląd ten rodzi liczne problemy teoretyczne, z których jeden wydaje się szczególnie wart zasygnalizowania, nawet jeśli brak tu miejsca na jego szczegółowe omówienie. Za sprawą ściśle intra-lingwistycznej natury *INS*-semantyki zagadkowy staje się mianowicie fenomen sukcesywnej wymiany teorii naukowych, a więc rozwoju nauki. Z kwestią tą ściśle wiąże się nadto pytanie o kryteria wyboru między konkurencyjnymi koncepcjami naukowymi. Ze względu na panlingwistyczny charakter instrumentalizmu, jego naturalnym rozwinięciem teoretycznym wydaje się mocny program socjologii wiedzy, uzależniający rozwój nauki wyłącznie od determinantów społeczno-kulturowych. Niemniej, liczni badacze o orientacji instrumentalistycznej (choćby wspomniany Kuhn) zdecydowanie obstawali za naturalistyczną interpretacją *INS*-teorii, odwołując się zazwyczaj do predykcji, jako kryterium wyboru i zmiany paradygmatu naukowego. Oprócz konieczności sformułowania instrumentalizmu w słabszej z omawianych w tym tekście postaci, zawierającej domniemanie istnienia pozajęzykowej rzeczywistości, funkcjonującej jako weryfikator konkurencyjnych teorii, takie stanowisko wymaga wszelako wiarygodnej konceptualizacji fenomenu predykcji i wyników prognostycznych w systemie semantycznym pozbawionym wyrażeń referencyjnych. Okazuje się więc, że najważniejsze pytania instrumentalizmu wciąż pozostają otwarte.